

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Жовтянської Валерії Вікторівни

«Психологія репрезентацій дійсності»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія; історія психології

Обраний дисертанткою об'єкт дослідження – репрезентації дійсності – може розглядатися як один з найбільш значущих у сучасній когнітивній психології. Характер життєдіяльності людини, її здатність орієнтуватися в навколишньому світі та перетворювати цей світ в кінцевому рахунку зумовлені наявними у неї репрезентаціями об'єктів і явищ. Увесь Всесвіт людської культури – це, значною мірою, репрезентації дійсності, фіксовані в художніх творах, філософських моделях, науковому знанні або релігійних канонах. Особливий науковий інтерес репрезентації становлять з огляду на те, що як підсумкові когнітивні моделі об'єктів вони є результируючою цілою низки психічних процесів (від сенсорно-перцептивних до мисленневих) і містять їх у знятому вигляді.

Водночас репрезентаціям дійсності у сучасній психології приділено відносно небагато уваги. Насамперед це пов'язано з більшим інтересом науковців до дослідження тих самих психічних процесів. До певної міри це виправдано, оскільки розуміючи закономірності їхнього перебігу, можна надати характеристику і їхньому результату. Водночас слід пам'ятати, що ці два аспекти психічного існують у невідривній єдності, і розглядаючи один, важливо мати у фокусі уваги й другий. Крім того, дослідження репрезентацій як результату процесу пізнання дає можливість аналізувати, чим саме є дійсність (її окремі прояви) для індивіда, що для нього важливо в цій дійсності. Тобто йдеться про увагу до реального життєвого світу людини, чого відчутно бракує сучасній когнітивістиці.

Саме в цьому аспекті доцільно розглядати актуальність теми дисертаційного дослідження. Відмітною рисою цієї роботи є те, що

репрезентації у ній вивчаються в загальному контексті життєдіяльності людини, її суб'єктивного світу, та у єдності з іншими аспектами психічного життя. Це знайшло своє відображення, по-перше, в понятті смислу як основі формування і функціонування репрезентацій, а по-друге, в запропонованому авторкою підході, в межах якого особливості формування, функціонування та розвитку репрезентацій визначаються залежно від модусу взаємовідносин індивіда з дійсністю.

Головним теоретичним надбанням роботи стала наукова теорія, яка визначає психологічні механізми формування, функціонування та розвитку репрезентацій дійсності. Для її розроблення дисертантка використовує широкий теоретичний та емпіричний матеріал, подекуди поєднуючи дуже різні за своїм характером методологічні підходи. Так, з одного боку, в основу теорії покладено напрацювання теорії дуальних процесів, яка зараз активно розвивається в англо-американській психології, а з іншого, – напрацювання теорії відображення, започаткованої С. Рубінштейном, та здобутки радянської психосемантики. Синтезуючи та узагальнюючи ці напрацювання, авторка доповнює їх низкою власних положень, які надалі верифікуються шляхом аналізу розвитку смислу в різних символічних формах.

Слід відмітити високий пояснювальний потенціал запропонованої теорії, яка застосовується для інтерпретації широкого кола явищ. Насамперед, це стосується феноменів, природа яких викликала інтерес у дослідників принаймні з часів античної Греції: метафори, міфу, смішного. Крім того, в межах теорії визначаються психологічні механізми гри, висвітлюються психологічні передумови розвитку мистецтва, здійснюється аналіз соціальних та історичних процесів. Так смислові трансформації в ідеологічних і релігійних вченнях розглянуто в контексті пов'язаних з ними історичних перетворень, а розвиток раціональності як способу формування репрезентацій дійсності визначено як базовий чинник розвитку Християнської цивілізації. Окрему увагу в роботі приділено аналізу явищ, притаманних сучасному соціокультурному простору: екології урбаністичного середовища, рекламним та піар технологіям, політиці постправди, теоріям змови, моді, абстрактному мистецтву.

Таке широке поле застосування обумовлює не лише теоретичну, а й практичну значущість результатів дослідження, оскільки висвітлює негативні психологічні впливи, пов'язані з окремими практиками сьогодення, а відтак створює засади для їх запобігання.

Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження відображено в 38 публікаціях. Серед них: дві одноосібні монографії, розділ у колективній монографії, 24 статті у наукових фахових виданнях із психології, затверджених МОН України (зокрема, 4 статті в наукометричних періодичних виданнях), 11 публікацій в інших виданнях.

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, описано методи дослідження, представлено наукову новизну, практичне значення, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* дисертації здійснено огляд основних філософських і психологічних підходів до аналізу репрезентацій. На його підставі виокремлено поле актуальних питань, пов'язаних з темою дослідження, визначено теоретико-методологічні засади наукового вивчення репрезентацій. Відзначається чільне місце проблеми репрезентацій в історії філософії, де вона представлена двома взаємопов'язаними аспектами: онтологічним і гносеологічним. Дисертантка зазначає, що хоча обидва вказані аспекти проблеми репрезентацій самі по собі є філософськими, а не психологічними, та вони задають базову методологічну проблему, яка безпосередньо стосується наукового дослідження когніцій, і пропонує власний погляд на її вирішення. У розумінні онтологічного статусу репрезентацій вона спирається на погляди С. Рубінштейна, Дж. Серля. Е. Гусерля, констатуючи, що феноменологічний бік функціонування репрезентації – її зміст – і онтологічний бік функціонування репрезентації – психічний процес – існують у діалектичній єдності. Погляди С. Рубінштейна також стали підставою для іншого вихідного положення роботи, згідно якого пізнання дійсності є онтологічно вкоріненим у цілісний процес взаємодії індивіда з дійсністю.

Другий розділ дисертації присвячено розробленню теоретичної моделі формування та функціонування репрезентацій. Спираючись на дані теоретичних та емпіричних досліджень, авторка доходить висновку, що процес формування репрезентацій у загальному вигляді включає два аспекти: ірраціональний та раціональний. Ірраціональний аспект формування репрезентацій представляє собою інтуїтивне гіпотетичне розуміння, засноване на асоціативних зв'язках та індивідуальному досвіді, і включає суб'єктивне ставлення до об'єктів дійсності. Раціональний аспект формування репрезентацій представляє собою залучення логічного умовиводу, а також рефлексію стосовно попередніх інтуїтивних гіпотез. Утім зазначається, що існують випадки, коли суб'єктивний спосіб розуміння дійсності представляє собою вихідну цінність; за таких умов рефлексія і логічна верифікація попередніх інтуїтивних гіпотез непотрібна. Це дає підстави говорити, що залежно від модусу взаємовідносин індивіда з дійсністю (прагматичного або екзистенційного) можливі два шляхи формування і функціонування репрезентацій. У першому випадку передбачається, що об'єкти дійсності мають бути представлені в своїх об'єктивних характеристиках, тому такі репрезентації дійсності потребують раціональної верифікації. В другому випадку зміст репрезентації верифікується вже самою наявністю цієї репрезентації, тому раціональне обґрунтування тут не потрібно.

У *третьому розділі* представлено верифікацію і демонстрацію положень теоретичної моделі, які виходили за межі результатів існуючих теоретичних і емпіричних досліджень. Насамперед це стосувалось можливостей функціонування репрезентацій в екзистенційному модусі взаємовідносин індивіда з дійсністю, а також особливостей функціонування репрезентацій при зміні модусу цих взаємовідносин. З цією метою було здійснено теоретичний аналіз низки символічних форм, а саме: гри, мистецтва, метафори, міфу. Крім того, для підтвердження і демонстрації вихідних положень, до аналізу було залучено феномен смішного. Проведене теоретичне дослідження засвідчило правомірність положень теоретичної моделі, а також дозволило сформулювати авторські концепції розглянутих феноменів. Крім того, аналіз символічних

форм дав можливість простежити не лише процеси формування та функціонування, а й процеси розвитку репрезентацій, які відбуваються через символічне опосередкування. Це надало можливість говорити про цілісну теорію, яка описує процеси формування, функціонування та розвитку репрезентацій дійсності.

У *четвертому розділі* було розглянуто процеси формування, функціонування та розвитку репрезентацій в історичному вимірі. У результаті було визначено два тренди історичного розвитку в залежності характеру формування і функціонування репрезентацій дійсності. Перший тренд обумовлений розвитком культури мислення, а саме – застосуванням рефлексії в процесах формування та функціонування репрезентацій дійсності. Цей розвиток розглянуто як базовий чинник соціальних зрушень, який свого часу зумовив розпад міфу і формування нової Християнської цивілізації, а згодом привів до постання сучасного модерного суспільства. Другий тренд обумовлений дією традиційних соціальних норм, яка проявляється у перетворенні звичних поведінкових стандартів на обов'язкові. Авторка показує, що діалектичне поєднання двох вказаних трендів формує нелінійний розвиток соціуму, що в політичній площині проявляється як боротьба ліберальної та консервативної ідеологій. Окрему увагу в розділі приділено психологічним механізмам ідеологічних деформацій і пов'язаних з ними процесів формування тоталітарних суспільств.

У *п'ятому розділі* дисертації висвітлено деякі особливості формування, функціонування та розвитку репрезентацій дійсності в сучасному світі. Зокрема, показано, що специфіка забудови сучасного міського простору містить ризики для соціально-психологічного благополуччя населення, оскільки таке середовище не сприяє розвиткові смислів, спрямованих на пізнання чи естетичне осягнення дійсності. Визначено психологічні механізми формування репрезентацій поза раціональним обґрунтуванням під впливом комерційної реклами та політичної пропаганди. Показано, що мода як символічно-опосередкована репрезентація людини і її місця в світі представляє

собою різновид сучасного міфу, який може проявлятися і як самоцінний спосіб самовираження людини, і як нерелевантний спосіб її репрезентації.

Поряд із цілою низкою позитивних сторін роботи не можемо оминати увагою окремі її дискусійні моменти.

1. Третій підрозділ другого розділу дисертації присвячено розкриттю теоретичної моделі формування та функціонування репрезентацій; анонсовано «цілісну модель для цих процесів». Проте, на наш погляд, у тексті підрозділу розкрито радше онтологію репрезентацій світу: два модуси їх існування (прагматичний і екзистенційний) та два аспекти формування (іраціональний та раціональний). Водночас структурно-функціональна модель формування та функціонування репрезентацій мала б виходити з виокремлення та впорядкування чітко зазначених процесуальних (мисленнєво-мовленнєвих) елементів, розкриття їх генези, функцій та лінійної послідовності розгортання згідно з логікою процесу формування та функціонування репрезентацій.

2. Одним із вихідних підстав дослідження авторка правомірно визначає теоретичний й емпіричний арсенал психосемантики. Погоджуємося з тим, що психосемантика не лише змістовно перетинається з аналізом психічних процесів у загальній психології, але й дозволяє побачити ефекти, притаманні функціонуванню та розвитку репрезентацій світу. Виходячи з цього та приймаючи як даність переважно теоретичну спрямованість докторського дослідження, мусимо констатувати відчуття неповною мірою вичерпаних зусиль дисертантки в галузі експериментальної психосемантики.

3. З одного боку, нам імпонує широкий науковий і культурний контекст, до якого вдається дослідниця при логічних інтерпретаціях феномену репрезентації світу. Іншою стороною цього інтерпретаційного багатства виглядає певна тенденція відхилятися від магістральної думки, яка іноді в тексті дисертації виглядає як відхилення від основної парадигми. Так, у середині підрозділів 3.1 – 3.5. спостерігаються довгі фрагменти тексту, в яких репрезентації світу згадуються точково, переважно у фінальній частині підрозділу.

4. Попри, в цілому, якісне мовне оформлення, текст дисертаційної роботи не позбавлений окремих лінгвістичних вад: мають місце синтаксичні кальки та аграматизми («згідно наявних поглядів», «згідно моделі», «еврістика» тощо).

У підсумку можна зазначити, що дисертаційне дослідження Жовтянської Валерії Вікторівни, присвячене актуальній темі, виконане на належному науковому рівні, містить в собі вагому наукову новизну, є теоретично і практично значущим.

Дисертація «Психологія репрезентацій дійсності» є цілісним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, за змістом і науковим рівнем відповідає вимогам до докторських дисертацій (пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її авторка, Жовтянська Валерія Вікторівна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Завідувач кафедри практичної психології

Київського університету

імені Бориса Грінченка,

доктор психологічних наук, професор

О. М. Лозова